

CREADORS DE LES ILLES BALEARS A LES EXPOSICIONS MUNICIPALS DE BARCELONA: LES BELLES ARTS (1891-1898)

Pere Capellà Simó

Universitat de les Illes Balears

Resum: La participació de creadors de les Illes Balears a les exposicions d'art celebrades a Barcelona fou constant al llarg del segle XIX. El present article es concentra en les exposicions generals de Belles Arts que l'Ajuntament de Barcelona va organitzar entre 1891 i 1898. La documentació dels artistes illencs presents en aquests certàmens possibilita la relectura de determinades trajectòries i, de retruc, de la configuració del modernisme artístic a les Illes Balears.

Paraules clau: art català, Illes Balears, exposicions, segle XIX.

Abstract: The participation of Balearic artists in the art exhibitions held in Barcelona was constant during the 19th century. This article concentrates on art exhibitions that were promoted by the City Council of Barcelona between 1891 and 1898. Artists sources from these exhibitions make possible new readings about the emergence of modern art in Balearic Islands.

Keywords: Catalan art, Balearic Islands, art exhibitions, 19th century.

Un cop clausurada l'Exposició Universal de 1888, l'Ajuntament de Barcelona va iniciar, al mateix temps que es projectaven els primers museus del consistori, la celebració d'un seguit d'exposicions de caràcter internacional que, d'entrada, havien d'alternar les belles arts i les indústries artístiques. L'impacte d'aquestes mostres en la vida cultural barcelonina –així com la incidència que van tenir en la configuració del modernisme– ha estat analitzat per Maria Ojuel en el marc de la seva tesi doctoral.¹ Al llarg d'aquestes línies, concretament, ens proposem realitzar una primera aproximació de caràcter global² a la presència de creadors de les Illes Balears en aquestes exposicions.

La concurrència d'artistes illencs a les mostres celebrades a Barcelona fou constant al llarg de tota la segona meitat del segle XIX. Francesc Fontbona va assenyalar primerament que els creadors de les Illes Balears acudien a Madrid com a centre de formació mentre que, a Barcelona, descobrien un mercat que maldava per consolidar-se i, de retruc, noves formes d'organització professional.³ Més recentment, en un estudi dut a terme en el marc d'un projecte de recerca de la Universitat de les Illes Balears,⁴ hem analitzat la presència d'artistes mallorquins i menorquins a Barcelona durant els quaranta anys anteriors a l'Exposició Universal de 1888.⁵

Durant la dècada de 1890, Mallorca va esdevenir un "escenari privilegiat del modernisme".⁶ A remolc de la campanya de l'Avenç i del grup de La Almudaina, la intensificació dels vincles entre ambdós territoris es va produir en tots els àmbits de la cultura. L'afluència de pintors del Principat a les Balears fou constant; de la seva mà, el paisatge insular va esdevenir un motiu pictòric recurrent, objecte de mostres monogràfiques que havien de celebrar-se a Barcelona durant tota la primera meitat del segle XX. Inversament, la capital catalana es va afermar, més que mai, com el centre cultural de referència per als artistes illencs i, alhora, "el marc on per primer cop s'havien reconegut determinats quefers".⁷

Tot i així, una part important de la historiografia artística sobre el segle XIX a les Illes Balears ha perpetrat el discurs segons el qual els artistes insulars només haurien sucumbit a l'influx de les tendències modernistes després de la visita de creadors continentals, sovint

1 OJUEL, M.: "Les exposicions municipals de Belles Arts i Indústries Artístiques de Barcelona (1888-1906)", Tesi doctoral dirigida per Mireia Freixa, Universitat de Barcelona, 2013.

2 La participació puntual d'alguns artistes ha estat ressenyada, sovint de manera parcial, en les monografies existents. En l'estudi citat d'Ojuel, es ressenyen tot just els expositors que van ser guardonats.

3 FONTBONA, F.: "Antoni Ribas i el triomf del realisme", *Antoni Ribas*, Palma, 1991, p. 15.

4 HAR2016-77135-P. Programa Estatal de Fomento de la Investigación Científica de Excelencia. Ministerio de Economía, Industria y Competitividad. Gobierno de España y Fondos FEDER. Agencia Estatal de Investigación. De fet, l'inici del present estudi es vincula al projecte citat, per bé que l'hem enllestit en el marc del projecte PID2019-105288GB-I00, sol·licitat des de la Universitat de Barcelona i finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació (MCIU) i l'Agència Estatal d'Investigació (AEI).

5 CAPELLÀ SIMÓ, P.: "Barcelona, destinació artística: creadors de les Illes Balears a les exposicions d'art, 1848-1888", *Locus Amoenus*, 17, 2019, p. 109-133.

6 CANTARELLAS, C.: "Mallorca, escenari privilegiat del modernisme català", a FONTBONA, F. (dir.): *El Modernisme*, 1, Barcelona, 2002, p.143-156.

7 CANTARELLAS, C.: "Mallorca, escenari...", p. 145.

eclipsats per la figura de Santiago Rusiñol.⁸ Per tot plegat, el present article parteix de la premissa que l'esclat del modernisme artístic a les Illes Balears fou el resultat d'un cúmul de transferències artístiques i culturals entre les terres de parla catalana que completen l'impacte de determinades individualitats, insignes al capdavant. Així mateix, advertim que, a les Illes Balears, les actituds modernistes es van manifestar, potser tímidament, però de manera ininterrompuda, al llarg de tota la dècada de 1890, com succeïa a la resta del país. Amb l'objectiu, doncs, d'insistir en aquestes qüestions, ens proposem analitzar la concurrència illenca a les exposicions municipals d'art de Barcelona.

Les anomenades exposicions generals de belles arts i indústries artístiques es van celebrar en sis edicions, entre 1891 i 1911. Per raons d'espai, ens centrarem en les quatre primeres, les quals es van concentrar durant l'última dècada del vuit-cents, en els anys 1891, 1894, 1896 i 1898.⁹ Així, per tant, abracem el període cronològic immediatament anterior a 1898, la data mítica de la crisi finisecular en la qual, a més a més, la historiografia ha situat l'eclosió definitiva del modernisme artístic a les Illes Balears.¹⁰

Tocant a les fonts compilades, cal apuntar, en primera instància, els catàlegs d'exposició;¹¹ igualment, hem consultat el Fons de la Comissió Organitzadora d'Exposicions de l'Ajuntament de Barcelona, conservat a l'Arxiu General de Museu Nacional d'Art de Catalunya.¹² En última instància, la recerca hemerogràfica ens ha permès recollir un repertori succint de crítiques, que esdevé essencial a l'hora de considerar l'impacte o la indiferència que les obres exposades van generar.

En suma, hem pogut localitzar un total de vint-i-set creadors illencs que van acudir a les mostres municipals indicades. Seguint el criteri que adoptarem a l'article citat, hem considerat com a artista de les Balears qualsevol creador resident a Mallorca o a Menorca, amb independència del seu lloc d'origen; també, els autors que n'eren originaris però que residien a fora.¹³ Hem maldat per consultar i referenciar de manera exhaustiva la bibliografia existent sobre cada un dels creadors ressenyats. L'article segueix un ordre cronològic; s'estructura en quatre capítols, dedicats a sengles mostres, i una cloenda.

8 Aquesta qüestió és advertida a CANTARELLAS, C.: "Mallorca, escenari...", p. 146.

9 Hem descartat la inclusió en l'estudi de l'Exposició d'indústries i artístiques i internacional de reproduccions de 1892, atès que la participació illenca en aquesta mostra –que, de fet, fou molt nombrosa– és convenientment analitzada a NADAL MUT, A.: *Mallorquins, menorquins i eivissencs a les exposicions internacionals, nacionals i locals (1827-1929)*, Palma, 2019, p. 214-219. p. 79-80.

10 CANTARELLAS, C.: "Mallorca, escenari...", p. 146.

11 Així mateix, hem volgut abraçar la presència d'expositors illencs en el conjunt de mostres celebrades a la ciutat durant la dècada de 1890, tasca que hem pogut dur a terme gràcies a la consulta de FONTBONA, F. (dir.): *Repertori d'exposicions col·lectives d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)*, Barcelona, 2002. A partir d'aquesta font, establim que, a banda de les exposicions municipals, la participació documentada de creadors illencs a Barcelona se circumscriu a les exposicions extraordinàries de la Sala Parés de 1892, 1895 i 1898.

12 Principalment, hem contrastat, sense observar-hi cap variació, els noms que apareixen en els catàlegs amb els que figuren als butlletins d'admissió de cada una de les mostres.

13 En el cas de les Pitiüses no es comptabilitzen artistes nadius en tot el segle XIX; vegeu *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, 1, Palma, 1995, p. 265. Tampoc no hem localitzat cap creador forà que hi residís, entre els que van exposar a Barcelona durant el període indicat.

1. Primera Exposició General de Belles Arts (1891)

Després de l'Exposició Universal, l'Ajuntament de Barcelona es va plantejar l'aprofitament de les instal·lacions construïdes amb motiu de la mostra, entre les quals es trobava el Palau de Belles Arts. Aquest fou, de fet, l'emplaçament escollit per a totes les exposicions municipals d'art, la primera edició de les quals va tenir lloc entre el 23 d'abril i el 29 de juny de 1891.¹⁴ Aquella primera mostra va acollir un total de deu artistes de les Illes Balears, tots ells pintors: Sebastià Trián, Antoni Ribas, Joan O'Neill, Francesc Maura, Francesc Hernández Monjo, Marià Fuster, Antoni Fuster, Llorenç Cerdà, Ricard Carlotta i Joan Bauzá.¹⁵

1.1. Expositors

El Jurat de l'exposició va establir dos tipus de distincions: els diplomes d'honor i els diplomes d'adquisició. Pel que fa als primers, adreçats a artistes de reconeguda trajectòria, se'n van concedir setanta-cinc entre els pintors, tres dels quals van recaure, respectivament, en Antoni Ribas, Francesc Maura i Llorenç Cerdà.¹⁶

Antoni Ribas i Oliver (Palma 1845-1911) fou guardonat per l'oli *Torrent Gros* (núm. 472).¹⁷ Ribas va debutar a l'exposició nacional de Madrid de 1864; malgrat això, només va tornar a participar en aquests certàmens en una ocasió, força temps després, el 1887. El vincle del pintor amb Barcelona, en canvi, fou un altre: es remuntava a la concorreguda exposició celebrada el 1866 per l'Acadèmia de Belles Arts, en la qual fou guardonat per un paisatge, en un període encara de consolidació de l'estètica realista. Poc després, Ribas va participar en les mostres de la Societat per a Exposicions de Belles Arts, com més endavant ho faria assíduament a la Sala Parés. Així mateix, va acudir a les exposicions universals de Viena (1873) i de París (1878). El 1891, a Barcelona, rebia el reconeixement a tota una trajectòria.¹⁸

La segona menció honorífica va recaure en l'obra *Crepúsculo* (núm. 355), de Francesc Maura i Montaner (Palma, 1857-Irún, 1931). Es tractava del primer cop que aquest artista –que era germà del gravador Bartomeu Maura, de l'escriptor Gabriel Maura i del polític Antoni Maura– exposava a Barcelona. Resident a Madrid des de 1876, concorria amb una certa regularitat a les exposicions nacionals.¹⁹ *Crepúsculo*, que era una obra deutora de l'estada del pintor a Roma, fou lloada pel crític Alfred Opisso, el qual va definir-la com “una

¹⁴ OJUEL, M.: “Les exposicions...”, p. 115.

¹⁵ *Catálogo de la Primera Exposición General de Bellas Artes 1891*, Barcelona, 1891, p. 51, 68, 75, 94-95, 111, 132, 143, 163.

¹⁶ OJUEL, M.: “Les exposicions...”, p. 146.

¹⁷ El catàleg informa que es tractava d'un oli de 127 x 181 cm. Una vista del mateix torrent i de dimensions similars (105 x 158 cm) fa part del fons d'art de la Fundació Sa Nostra (inv. 001468).

¹⁸ Si descartem les referències a l'artista en obres de caràcter general, la bibliografia sobre Antoni Ribas se circumscriu a quatre estudis monogràfics, dels quals extraïem les informacions ressenyades: RIPOLL, L.; COSTA, J.: *Antonio Ribas*, Palma, 1948; VILLALONGA, P.: “El pintor Antonio Ribas i Oliver (1845-1911)”, *Mayurqa*, 20, 1984, p. 345-392; PERELLÓ, R.: *A. Ribas Oliver (1845-1911)*, Palma, 1988; i, finalment, els estudis de Francesc Fontbona, José M. Pardo i Marià Carbonell inclosos en el catàleg de la mostra *Antoni Ribas (1845-1911)*, Palma, 1991.

¹⁹ Francesc Maura no ha estat objecte de cap estudi monogràfic. Per a una aproximació a la seva obra remetem a la veu enciclopèdica dedicada al seu germà Bartomeu: TUR, M.: “Maura Muntaner, Bartomeu”, a *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, 3, Palma, 1996, p. 112-117. Vegeu, així mateix, les memòries del fill del pintor: MAURA SALAS, M.: *La isla del ayer. Memorias mallorquinas*, Sevilla, 2018.

lindísima obra de caràcter, al parecer pompeyano”.²⁰ A més de *Crepúsculo*, l'exposició va comptar amb una altra pintura de Maura, *Sin labor* (núm. 356). Es tracta, aquesta última, d'una escena contemporània, ambientada en un interior humil. Havia estat adquirida per l'Estat a l'exposició nacional de 1890, on fou exposada per primer cop. Fou cedida a la mostra de Barcelona pel Museo Nacional de Pintura y Escultura.²¹

La tercera menció honorífica fou per a l'oli *Lavadero de Palma de Mallorca* (núm. 133) de Llorenç Cerdà i Bisbal (Pollença, 1862-Palma, 1955). Igual que Maura, Cerdà havia estat pensionat a Roma durant la dècada de 1880. Poc després d'haver tornat a Mallorca, va exposar a la Sala Parés tres obres realitzades durant aquella estada. L'oli *Honderos Baleares*, objecte d'una medalla de bronze a l'Exposició Universal de Barcelona, havia estat pintat a l'illa de Capri.²² Malgrat aquests primers èxits, el 1891 Cerdà era encara un pintor debutant, cosa que accentua la transcendència del guardó obtingut. El mes de març, *Lavadero de Palma de Mallorca* havia estat exhibida als aparadors de la botiga palmesana Pons y Bonet.²³ A més d'aquesta obra, que representa un grup de dones vora el rentador públic del raval de Santa Catalina,²⁴ Cerdà va presentar una segona pintura, titulada *Un perro* (núm. 134).

Tocant als diplomes d'adquisició, el jurat en va concedir quaranta-dos entre els pintors, dos dels quals van recaure, respectivament, en obres d'Antoni Fuster i Joan Bauzà.²⁵ La política d'adquisicions responia a la voluntat de nodrir el naixent Museu Municipal de Belles Arts de Barcelona.

El pintor Antoni Fuster i Fortesa (Palma, 1852-1902)²⁶ viatjava amb assiduitat, gràcies a la posició acomodada de què gaudia. Daten de la dècada de 1880 els seus viatges a París, Munic, Roma o Algèria. Tanmateix, és a Barcelona on feu estades més prolongades; a més, va donar-hi a conèixer la seva obra: a la Sala Parés, a la mostra del Centre dels Aquarel·listes de 1885 i a l'Exposició Universal.²⁷ La inauguració de l'Exposició municipal

20 OPISSO, A.: “Exposición General de Bellas Artes de Barcelona (III)”, *La Ilustración Ibérica*, 444, 4 de juliol de 1891, p. 422.

21 El 1906, *Sin labor* encara figurava al catàleg (núm. 114) del Museu Municipal de Belles Arts de Barcelona. Vegeu *Catálogo del Museo de Bellas Artes de Barcelona*, Barcelona, 1906, p. 39. Actualment es conserva al Museo del Prado (inv. Poo5616).

22 Cerdà és, entre els artistes del període, el que disposa d'una bibliografia més nombrosa: BOTA, M.: *El pintor Lorenzo Cerdá*, Inca, 1953; SUREDA, H.: *Don Lorenzo Cerdá y su obra*, Palma, 1957; VIDAL, J.: “Lorenzo Cerdá y Bisbal, pintor de Pollensa”, a REBASSA, R. (ed.): *Mateo Rotger y Capllonch, Juan Guiraud y Rotger, Lorenzo Cerdá y Bisbal: hijos de Pollensa*, Pollença, 1962, p. 37-41; *Exposición-homenaje al pintor Lorenzo Cerdá Bisbal, hijo ilustre de Pollensa: Claustro de Santo Domingo: jueves 19 julio 1976*, Pollença, 1976. Quant a l'estudi de referència, vegeu ALENYÀ, M.: *Llorenç Cerdà: 1862-1955*, Palma, 1993.

23 *Las Islas*, 15 de març de 1891, p. 3.

24 Durant el curs de la mostra, l'obra va ser adquirida per un ciutadà britànic; el 1993, va fer part de l'exposició antològica dedicada al pintor. Vegeu ALENYÀ, M.: *Llorenç Cerdá...*, p. 25.

25 OJUEL, M.: “Les exposicions...”, p. 134.

26 Per a més informació sobre l'artista, vegeu PIÑA, R.: *El pintor Antonio Fuster: aproximación a la pintura mallorquina del siglo XIX*, Palma, 1971 i, del mateix autor, “El pintor Antonio Fuster y su entorno (1853-1902). Cinco nuevos documentos para su biografía”, *Memòries de la Reial Acadèmia d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 13, 2003, p. 117-138. Igualment, és de menció ineludible el treball de PARDO, J.M.: *Antoni Fuster Fortesa (1853-1902)*, Palma, 2004.

27 CAPELLÀ SIMÓ, P.: “Barcelona, destinació...”, p. 118, 121.

de 1891 va coincidir amb la festivitat de Sant Jordi. Aquell mateix dia, en el Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, va tenir lloc la presentació del retrat de Ramon Berenguer, obra del mateix Antoni Fuster, adreçada a la Galeria de Catalans Il·lustres.²⁸ A l'Exposició, va enviar dos olis: *Retrato de Dª María Fuster de Piña* (núm. 207), que era una de les germanes del pintor,²⁹ i *Marina* (núm. 208). Malgrat que ambdues obres consten al catàleg com a fora de concurs, el jurat finalment va adquirir *Marina*, la qual, el 1906, encara figurava en el Museu de Belles Arts.³⁰

L'obra de Joan Bauzà i Mas (Palma, 1844-1915)³¹ objecte del diploma d'adquisició es titulava *Estudio del natural* (núm. 119). *La Ilustración Artística* va reproduir-ne una fotografia, amb el títol *Payés mallorquí*.³² Es tracta, en efecte, del retrat d'un home d'edat avançada amb el vestit tradicional de Mallorca:³³ una iconografia que Bauzà ja va escollir, el 1870, quan va debutar a la primera mostra de la Societat per a Exposicions de Belles Arts. Bauzà va conrear el gènere històric; de fet, va guanyar el concurs per a la realització d'una de les pintures del Paranimf de la Universitat de Barcelona. Preferentment, però, fou un reputat pintor d'escenes costumistes, com les que exposava adesiara a la Sala Parés o la que li valgué la medalla d'or a l'Exposició Universal.³⁴

A banda dels cinc guardonats, altres cinc pintors completaven l'elenc d'artistes de les Balears a l'exposició. D'entrada, trobem Sebastià Trián i Planells (Palma, ?-?), pintor nascut a Palma i resident a Barcelona. Va concursar amb una pintura a l'oli que representava el mateix indret on tenia lloc l'exposició: *Parque de Barcelona* (núm. 581).³⁵

Joan O'Neill i Rossinyol (Palma, 1828-1907)³⁶ va exposar l'oli *El Puig Tomí*, una vista de la muntanya homònima capturada des del port de Pollença. O'Neill, que ostentava el càrrec de secretari de l'acadèmia de Belles Arts de Palma, fou, fonamentalment, un pintor

28 POMAR, J.: "El 23 d'abril a Barcelona", *El Noticiero Balear*, 1 de maig de 1891, p. 1-2.

29 PIÑA, R.: "El pintor Antonio Fuster y... ", p. 119.

30 Apareix amb el número 125: *Catálogo del Museo...*, p. 41. Avui es troba en parador desconegut.

31 El nom de Joan Bauzà ha esdevingut de referència obligada a qualsevol treball de síntesi sobre el segle XIX artístic a les Balears. Nogensmenys, tot just li han estat dedicats dos estudis monogràfics, vegeu RIPOLL, L.: COSTA, J.: *Juan Bauzá*, Palma, 1948 i ALENYÀ, M.: *Joan Bauzá, 1844-1915*, Palma, 1991. Afegiríem, a aquests títols, la contribució nostra: CAPELLÀ SIMÓ, P.: "Joan Bauzá i les pintures de l'íntim: el fons Guañabens de Mataró", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XXXII, 2018, p. 37-66.

32 *La Ilustración Artística*, 523 (4 de gener de 1892), p. 7.

33 *Estudi del natural*, un oli sobre tela de 97 x 69 cm, es conserva actualment al Museu Nacional d'Art de Catalunya (inv. 024655-000).

34 CAPELLÀ SIMÓ, P.: "Barcelona, destinació...", p. 122.

35 Sebastià Trián i Planells és, actualment un pintor sense bibliografia. A Barcelona, residia al carrer Blai, 48.: *Catálogo de la Primera...*, p. 188. Com hem de veure, tornarà a exposar a Barcelona tan sols en una ocasió. Li recuperem el rastre a Palma, el 1903, any en el qual va exposar una obra titulada, novament, *El parque de Barcelona*: "Ferias y Fiestas. Premios", *La tarde*, 21 d'agost de 1903, p. 3. Retornant a l'exposició barcelonina de 1891, el Centre de Documentació i Museu de les Arts i Escèniques conserva un diploma de participació de l'artista, emès per l'Ajuntament, que fa part del Fons Ernest Soler de las Casas.

36 Pel que fa a la bibliografia sobre O'Neill, vegeu: RIPOLL, L.: "O'Neill y su tratado de paisaje", *Revista: publicación mensual del Círculo de Bellas Artes de Palma de Mallorca*, 52, 1951, p. 34-40; *Exposició antològica de Joan O'Neill*, Palma, 1973; JUAN, J.: "Joan O'Neill i la pintura mallorquina", *BSAL*, 43, 1973, p. 64-70; GARCÍA, C.: "La evolución del paisaje decimonónico español. El tratado de O'Neill y Rosiñol", *Goya*, 184, 1985, p. 246-253; BENNÀSSAR, B.: *Joan O'Neill, 1828-1907*, Palma, 1994.

paisatgista. A Barcelona, va exposar per primer cop el 1866, al certamen organitzat per l'Acadèmia i que va comportar el primer triomf d'Antoni Ribas. Realment, O'Neill fou un dels creadors illencs més assidus a les exposicions barcelonines: exposà a dues mostres de la Societat per a Exposicions de Belles Arts i, més endavant, a la Sala Parés amb força regularitat. De fet, el 1891, va acudir al Palau de Belles Arts representat per Joan Baptista Parés.³⁷

A l'exposició de 1891 també es va poder veure una marina, titulada *Remolque* (núm. 111), de Francesc Hernández i Monjo (Maó, 1862-Barcelona, 1937).³⁸ Aquest pintor i músic s'havia donat a conèixer a Maó durant la dècada de 1880, com a professor de piano i de dibuix al seu domicili.³⁹ Paral·lelament, la seva obra pictòrica va començar a ser exhibida a la Sala Parés de Barcelona, ciutat on va establir-se el 1888.⁴⁰ Dos anys més tard, va concórrer a l'exposició nacional de Madrid, en el catàleg de la qual s'anunciava com a deixeble d'Eliseu Meifrén,⁴¹ també present a la mostra de Barcelona.⁴²

Per la seva banda, Marià Fuster i Fuster (Palma, 1862-Barcelona, 1929)⁴³ va presentar tres imitacions de tapissos antics, realitzades a l'oli (núm. 209, 210, 211), un dels quals s'havia vist l'any anterior a Palma, a l'aparador de la quincalleria La Industrial.⁴⁴ Fuster, cosí germà del pintor Antoni Fuster i Forteza, era regidor de l'Ajuntament de Barcelona i figurava entre els vocals de la comissió organitzadora de la mostra. Havia col·laborat amb Rius i Tauler en l'organització de l'Exposició Universal i, en molts sentits, va jugar el paper d'avalador dels creadors de Mallorca. Com a pintor s'havia donat a conèixer el 1885 a la mostra del Centre d'Aquarel·listes.⁴⁵ De fet, el 1893 publicaria un exitós tractat d'aquarel·la, il·lustrat, en bona part, pels seus amics mallorquins.⁴⁶

L'elenc de participants illencs a la mostra de 1891 es clou amb la figura de Ricard Carlotta i Miró (Palma, 1937-Barcelona, ?).⁴⁷ Va presentar-hi un tema històric, *Suplicio de Juanot Colom, caudillo de los Agermanados de Mallorca en tiempo de Carlos I de España y V*

37 *Catálogo de la Primera...*, p. 143.

38 Pel que fa a la bibliografia sobre el pintor, vegeu MERCADAL, D.: "Francisco Hernández Monjo", *Revista de Menorca*, 1979, p. 242 i ANDREU, C.: "Hernández Monjo, Francesc", *Gran Enciclopèdia de la Pintura...*, 2, p. 1981.

39 Vegeu l'avís "Nuevo profesor", *El liberal: órgano democrático de la isla de Menorca*, 19 de setembre de 1889, p. 2.

40 *El Anunciador: boletín comercial*, 137 (24 de novembre de 1888), p. 7.

41 *Catálogo de la exposición nacional de bellas artes de 1890*, Madrid, 1890, p. 90.

42 *Catálogo de la Primera...*, p. 133.

43 L'obra de Fuster no disposa de cap estudi monogràfic. Per a les dades biogràfiques remetem a ALENYÀ, M.: "Fuster i Fuster, Marià Gabriel", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, 6, p. 104.

44 *El Isleño*, 18 d'octubre de 1890, p. 4.

45 CAPELLÀ SIMÓ, P.: "Barcelona, destinació...", p. 118.

46 FUSTER, M.: *La acuarela y sus aplicaciones*, Barcelona, 1893.

47 La bibliografia sobre el pintor aplega els títols següents: LLABRÉS, J., "Dos artistas del s. XIX: el grabador Carlotta y su hijo el pintor D. Ricardo", *Semana Santa en Mallorca*, abril-març, 1969, s.n.; RIPOLL, Ll.: *Tres retratistas mallorquines del siglo XIX: Agustín Buades, Juan Mestre, Ricardo Carlotta*, Palma, p. 13-16; CARBONELL, M.: "Carlotta Miró, Ricard", *Gran Enciclopèdia de la pintura...*, 1, p. 398-402. Un detall a remarcar és que es descobreix la data de defunció de Ricard Carlotta. Li perdem el rastre el 1919, any en què va concórrer, malgrat l'edat avançada, a l'Exposició d'Art de l'Ajuntament de Barcelona. Tal com figura al catàleg, en aquell moment vivia a la ciutat, al carrer Consell de Cent, 146, 3r: *Exposició d'Art. Catàleg Oficial 1919*, Barcelona, 1919, p. 73.

de Alemania (año 1521) (núm. 103). Carlotta, que era fill d'un reputat orfebre italià instal·lat a Palma durant l'època romàntica, s'havia format a l'escola de Llotja. Tanmateix, la seva consagració al gènere del retrat va comportar que no exposés a Barcelona amb la mateixa regularitat que els seus conterrànies. De fet, no va mostrar la seva obra a la ciutat fins a l'Exposició Universal de 1888.⁴⁸ L'any següent, va pintar el quadre *Suplicio de Juanot Colom*, que fou exposat a París.⁴⁹ Aquesta obra, relativa a l'execució de l'agermanat mallorquí, va concórrer a diversos certàmens al llarg de la dècada de 1890.⁵⁰

1.2. Balanç

El desembre de 1891, alguns mesos després de la clausura de la primera Exposició general de Belles Arts, l'obra d'alguns pintors de les Illes Balears es va poder contemplar de bell nou a Barcelona. En el marc de la novena mostra extraordinària de la Sala Parés, inaugurada el desembre, Joan O'Neill va exposar *Paisaje de Benisalem* i *Llanura de Sineu*; Antoni Ribas, *En la playa*, *En el campo* i *De regreso*; Francesc Hernández, *Marina*.⁵¹ Allí, el crític Raimon Casellas, que havia començat a publicar a *L'Avenç*, va recollir la impressió dels "paradisos mallorquins de l'Oneille".⁵² A les Balears, el projecte cultural del modernisme havia despuntat a Palma la tardor de 1890, amb la campanya periodística que engegaven, des dels diaris *La Almudaina* i *El Isleño*, els joves de l'entorn de Miquel dels Sants Oliver.⁵³ En el camp de les Belles Arts, l'anomenat grup de *La Almudaina* va exigir que les corporacions municipals i provincials prenguessin el camí de suport als artistes iniciat a Barcelona, amb l'afany de proveir Mallorca de col·leccions públiques d'art modern. En clamar, el gener de 1892, contra la inactivitat de les institucions insulars, Baltasar Champsaur enaltia –igual que Casellas– els grans noms de pintura mallorquina de l'època del realisme com els apòstols d'un renaixement artístic encara vigent.⁵⁴

El modernisme pictòric tot just acabava de despuntar a Barcelona. A l'exposició municipal de 1891, dos diplomes d'adquisició van recaure, respectivament, en *Plein air* (núm. 118) de Ramon Casas i *Laboratorio de la Galette* (núm. 510) de Santiago Rusiñol.⁵⁵ En aquell moment, tanmateix, l'estètica del realisme-naturalisme, amb independència del registre

48 CAPELLÀ SIMÓ, P.: "Barcelona, destinació...", p. 121.

49 Aquest viatge a París fou interpretat –tant en l'època com posteriorment– com la participació de Carlotta a l'Exposició Universal de 1889. No obstant això, la premsa advertia que l'artista havia acudit a París per exposar aquesta obra en una altra "de las exposiciones permanentes de carácter particular que en aquella capital existen". Vegeu *El Isleño*, 19 d'octubre de 1889, p. 3.

50 A tall il·lustratiu, vegeu-ne la referència a *Exposición balear de Sóller. Reglamentos y catálogo*, Palma, 1897, núm. 16, p. 47.

51 *Novena exposición extraordinaria de Bellas Artes inaugurada en diciembre de 1891: catálogo*, Barcelona, 1891, p. 7, 9.

52 CASELLAS, R.: "Novena exposició extraordinària de Can Parés", *L'Avenç*, 1, 1892, p. 22.

53 PONS, D.: *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905)*, Palma, 1998, p. 71-91.

54 Deia, Champsaur: "Los que trajeron a Mallorca este renacimiento viven todavía casi todos, y son los maestros de la presente generación de artistas y aficionados". A CHAMPSAUR, B.: "Por Mallorca. Los pintores mallorquines", *El Isleño*, 27 de gener de 1892, p. 1.

55 OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 134.

interpretatiu, es prestava igualment a un projecte ideològic de modernitat. En el cas de les Illes Balears, l'aposta pel turisme com a solució urgent de progrés exigia, per contra, l'imaginari d'un "paradis perdut".⁵⁶ D'aquí que Mallorca, esdevinguda una illa inspiradora, s'afirmés alhora com una terra inspirada en un model de ciutat que, en el marc català i hispànic, es perfilava a Barcelona.⁵⁷

L'Exposició Universal de 1888 no sols havia situat el nom de Barcelona en el mapa internacional sinó que va contribuir sensiblement a divulgar l'atractiu de les Balears com a destinació turística. La fotografia i les arts gràfiques⁵⁸ van jugar un paper preponderant en la configuració de l'imaginari de les "illes oblidades".⁵⁹ És, precisament, en el marc de sensibilitats d'aquest ventall ampli de representacions on cal situar les obres d'artistes illencs adquirides per l'Ajuntament de Barcelona a la Primera Exposició General de Belles Arts de 1891. Com hem vist, foren una marina amb vistes a Palma d'Antoni Fuster i el retrat d'un pagès mallorquí –titulat, de manera eloqüent, *Estudi del natural*– de Joan Bauzà. Cal assenyalar, endemés, que l'assumpció d'aquest imaginari renovat es produïa a banda i banda del mar. No endebades, a la mateixa mostra municipal de 1891, es va poder veure *Consulado de Palma de Mallorca* (núm. 502) de Joan Roig i Soler, exponent d'aquella escola luminista de Sitges que havia captivat el jove Santiago Rusiñol.⁶⁰

2. Segona Exposició General de Belles Arts (1894)

La Segona Exposició General de Belles Arts es va celebrar entre el 23 d'abril i el 9 de juliol de 1894.⁶¹ Els creadors de les Illes Balears que hi van concórrer foren dotze, onze pintors i un escultor: Sebastià Trián, Gaspar Terrassa, Llorenç Rosselló, Antoni Ribas, Pere Pax, Santiago Palmerola, Joan O'Neill, Francesc Hernández Sans, Francesc Hernández Monjo, Joan Fuster, Llorenç Cerdà i Joan Bauzà.⁶² Marià Fuster va tornar a fer part de la comissió organitzadora de l'exposició.⁶³ Tanmateix, la participació dels artistes illencs en aquesta segona mostra fou –si més no, aparentment– força més discreta que la primera, atès que cap dels dotze participants fou guardonat.

⁵⁶ TRENC, E.: "Les peintres voyageurs européens et catalans à Majorque autour de 1900: La vision du paradis", a TRENC, E. (ed.): *Au bout du voyage, l'île: Mythe et réalité*, Reims, 2001, p. 190.

⁵⁷ Tal com deia Miquel dels S. Oliver: "De una parte, [Catalunya] ha vertido en ella la viva corriente de su propia producción, y, de otra, se ha erigido en tema, en elemento artístico inagotable de la producción continental. Y de este doble vínculo de inspirada y de inspiratriz, de contribución activa y de sugestión estimulante, nos impone también obligaciones de consecuencia que no podríamos romper sin pecar de ingratos con los de fuera y de irreverentes para con nuestro abolengo". A OLIVER, M.S.: "Mallorca en el renacimiento catalán (Discurso en los Juegos Florales de Nostra Parla", *Hojas de sábado. De Mallorca (I). Obres completes*, 1, Palma, 2000, p. 218.

⁵⁸ MULET, M.J.: *Fotografia a Mallorca, 1839-1936*, Barcelona, 2001, p. 130-137.

⁵⁹ VUILLIER, G.: *Les îles oubliées. Les Baléares, La Corse et la Sardaigne. Impressions de voyage illustrées par l'auteur*, Paris, 1893

⁶⁰ FONTBONA, F.: *Història de l'art català*, VII, Barcelona, 1983, p. 222. Per a més informació sobre Roig i Soler, vegeu SALA TUBERT, LL.: "Joan Roig i Soler. Llibreta de comptes (1881-1908). MS 3023 Biblioteca de Catalunya-Estudis i transcripció", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XV, 2001, p. 151-225.

⁶¹ OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 167.

⁶² *Catálogo de la Segunda Exposición General de Bellas Artes: 1894*, Barcelona, 1894, p. 22, 33, 45, 53, 59, 71, 75, 93, 101, 105, 111, 119, 120, 123, 185, 238.

⁶³ OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 169.

2.1. Expositors

Sebastià Trián i Planells, que continuava residint a Barcelona, va aportar novament un paisatge (núm. 400).

Gaspar Terrassa i Mas (Palma, 1840-1910)⁶⁴ va exposar, també, dos paisatges –*Crepúsculo* (núm. 141) i *Una calle del arrabal de Palma* (núm. 142)– i dues obres de temàtica industrial, ambdues titulades *Fábrica de almidón* (núms. 245, 246). Va concórrer a l'exposició municipal representat pel reputat pintor Roman Ribera i Cirera.⁶⁵ A Barcelona, Terrassa s'havia donat a conèixer a les exposicions de la Societat per a Exposicions de Belles Arts. Amb el temps, va esdevenir un pintor habitual de la Sala Parés; també, va exposar amb els aquarel·listes, el 1885.⁶⁶ De les quatre obres que va presentar a la mostra municipal de 1894 cal destacar *Una calle del arrabal de Palma*. Raimon Casellas, si més no, va assenyalar-la com un exponent clar del modernisme pictòric, i no va dubtar a comparar-la amb *Cap al tart* (núm. 192) d'Isidre Nonell i *Sol y sombra* (núm. 120) de Joaquim Mir, també presents a l'exposició.⁶⁷

L'escultor Llorenç Rosselló i Rosselló (Alaró, 1867-Palma, 1901) va participar a la mostra amb la versió en guix de la seva obra més emblemàtica, *Desolación* (núm. 1076).⁶⁸ Rosselló havia emigrat amb la família al Perú quan tenia tot just quinze anys. Va tornar definitivament a Europa el 1892 i, al cap d'un any, va fixar la residència a París. Amb el títol en francès, *Désolation* es va poder veure per primer cop al Saló de la Société des Artistes Français de 1894,⁶⁹ alguns mesos abans d'ésser exposada a Barcelona. Amb aquesta peça, que representa un nu femení arraulit, Rosselló s'endinsava de ple en l'escultura simbolista, seguint de prop el model de Rodin, amb qui la crítica francesa va comparar-lo.⁷⁰ A Barcelona, *Desolación* fou reproduïda a les planes de la revista *Barcelona cómica*, des d'on el crític Carlos Ossorio va destacar-la, com una de les millors escultures de la mostra, al costat de *Los primeros fríos* (núm. 1004) de Miquel Blay.⁷¹ D'altra banda, altres veus com la d'Alfred Elias van arremetre contra la suposada immoralitat de l'obra, tot i reconèixer la destresa de l'escultor.⁷²

64 Pel que fa a la bibliografia, remetem a TUR, M.: "Terrassa Mas, Gaspar", *Gran Enciclopèdia de la pintura...*, 4, p. 303. Així mateix, trobem altres referències a pintor en la bibliografia sobre Santiago Rusiñol i Degouve de Nuncques. Només a tall il·lustratiu, vegeu TRENCH, E.: "Le séjour de William Degouve de Nuncques à Majorque et en Catalogne", a LAOUREUX, D. (dir): *William Degouve de Nuncques, maître du mystère*, Brussel·les, 2012, p. 54-65.

65 *Catálogo de la Segunda...*, p. 53.

66 CAPELLÀ SIMÓ, P.: "Barcelona, destinació...", p. 114, 117-119.

67 Entre els exemples de la nova pintura, compara "el diàfano *Arrabal de Palma* de Terrassa, con el soberbio *Sol y sombra* de Mir, y aún con el sugestivo *Cap al tart* de Nonell". A CASELLAS, R.: "Exposición General de Bellas Artes (IV). Los pintores de la naturaleza", *La Vanguardia*, 24 de maig de 1894, p. 5.

68 L'obra, de 60 x 155 x 100 cm. fou adquirida el 1923 per l'Ajuntament de Palma, que és l'actual entitat dipositària; procedia del Museu de Raixa. Pel que fa a la bibliografia sobre l'autor, vegeu RIERA, J.: "L'escultor Llorenç Rosselló", *Randa*, 12, 1982, p. 61-72 i *L'escultor Llorenç Rosselló (1867-1901)*, Palma, 2002; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *La desintegración de la colección Despuig de escultura clásica*, Palma, 2000; CANTARELLAS, C.: "Lorenzo Rosselló (Mallorca, 1867-1901): Un escultor en el tránsito de fin de siglo", *Liño: Revista anual de historia del arte*, 20, 2014, p. 9-28.

69 *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1894*, París, 1894, núm. 3546, s.n.

70 Una de les cròniques aparegudes a la premsa francesa fa constar: "Desolation de M. Rosselló rappelle Rodin avec moins d'intensité". A *Estafette*, 1 de maig de 1894. Citat a CANTARELLAS, C.: "Lorenzo Rosselló...", p. 23.

71 OSSORIO, C.: "Barcelona cómica y la Exposición de Bellas Artes", *Barcelona cómica*, 20 (12 de maig de 1894), p. 5, 7.

72 Deia, Elias: "De pésimo gusto conceptuamos la "Desolación", de Rosselló, desnudo que, reuniendo no despreciables cualidades, queda empequeñecido por lo grotesco de la composición". A ELIAS, A.: "Exposicion

En aquella ocasió, Antoni Ribas i Oliver es va decantar per una marina, *Limpiando el pescado* (núm. 488), i una escena quotidiana, *La lectura* (núm. 489), en les quals Alfred Elías, en aquest cas, va detectar-hi “condiciones dignas de apreciar”.⁷³

Per la seva banda, Pere Pax i Anglada (Maó, 1867-1938) va exposar *Seis cabezas de estudio – Imitación de fotografía* (núm. 474). Es tractava d'una vasa que contenia sis fotografies acompanyades dels estudis corresponents.⁷⁴ A Barcelona, Pax s'havia donat a conèixer a l'Exposició Universal de 1888, amb una mostra de dibuixos a grafit realitzats a partir de retrats fotogràfics. Aquell mateix any, va començar a impartir classes de dibuix i pintura al seu domicili de Maó,⁷⁵ que més endavant traslladaria a l'escola municipal.⁷⁶ Arran de la participació en la mostra barcelonina de 1894, el Delegat del Govern de Menorca li va encarregar, per al seu despatx, el retrat a l'oli de la reina regent Maria Cristina.⁷⁷

La mostra de 1894 va comptar amb dues obres de Santiago Palmerola i Trulls (Roses, 1866-1931): *Vista de Palma* (núm. 373) i *Estudio* (núm. 470). En aquell moment, Palmerola era un jove cartògraf de l'Armada espanyola que treballava a la Comissió Hidrogràfica, traslladada a Palma el 1889.⁷⁸ El novembre de 1894, va exposar una vista crepuscular de Palma als aparadors de la camiseria Pons y Bonet, que podria tractar-se d'una de les obres presentades l'any següent a Barcelona. En tot cas, no deixa de ser remarcable el fet que la premsa mallorquina definís aquesta obra, que representava el pont del Torrent de la Riera, com “un cuadro estilo Rosiñol”.⁷⁹ El juliol de 1894, un cop clausurada l'exposició, Palmerola va tornar a exposar als aparadors de Pons y Bonet. En aquesta ocasió, hi va exhibir una marina. El mateix mitjà va elogiar el treball de Palmerola⁸⁰ com a emblema d'una nova forma de pintura:

Nos parece que siguiendo los impulsos de esa nueva escuela de la que es ferviente adorador buscando las impresiones del natural é imponiéndolas tal como las siente, no tardará el que hace pocos días ha figurado en un Certamen artístico, a alcanzar justa fama.⁸¹

general de Bellas Artes”, *La Academia Calasancia*, 65 (21 de juny de 1894), p. 86.

73 ELIAS, A.: “Exposicion General de Bellas Artes”, *La Academia Calasancia*, 63 (7 de juny de 1894), p. 350.

74 *El liberal: órgano democrático de la isla de Menorca*, 27 de març de 1894, p. 3.

75 Vegeu-ne un avís publicitari a *El Anunciador: boletín comercial*, 30 (10 de març de 1888), p. 7.

76 La figura de Pere Pax no ha estat objecte de cap monografia, vegeu ANDREU, C.: “Pax Anglada, Pere”, *Gran Enciclopèdia de la pintura...*, 4, p. 14.

77 *El bien público*, 11 d'agost de 1894, p. 3. Segons la mateixa nota de premsa, el governador va encarregar, també, un bust d'Alfons XIII a l'escultor Manuel Domingo i Peris. La premsa barcelonina va anunciar l'arribada, en el vapor *Menorquín*, de tres obres d'artistes de Menorca destinades a l'exposició. A més de l'obra de Pere Pax, es ressenyen un quadre de Gabriel Seguí i Oliver i un baix relleu de Manuel Domingo i Peris. No obstant això, Seguí i Domingo no figuren en el catàleg de l'exposició. Vegeu *La Vanguardia*, 3 d'abril de 1894, p. 2.

78 GÓMEZ IMAZ, J.: *Resumen de los trabajos de la Comisión Hidrográfica de España en la Isla de Mallorca en los años 1889 1 1893*, Madrid, 1894.

79 “Crónica local”, *Las Baleares*, 2 de novembre de 1893, p. 2.

80 Com a cartògraf de l'Armada espanyola, Palmerola va residir a diverses ciutats: Vigo, Cadis, etc. És autor d'un tractat de dibuix topogràfic: PALMEROLA TRULLS, J.: *Ejercicios de dibujo topográfico y de paisaje panorámico*, Madrid, 1919. Va exposar amb certa regularitat; el 1931, en concret, ho feu individualment a la Sala Parés: *Exposición de las obras del pintor Jaime Palmarola Trulls: desde el 24 de mayo al 7 de junio de 1930*, Barcelona, 1930. La bibliografia sobre l'autor es limita a entrades diverses en diccionaris i repertoris. Vegeu la corresponent a Rosespedia. Enciclopèdia participativa del Patrimoni Cultural de Roses [en línia] http://rosespedia.cat/index.php?title=Jaume_Palmerola_i_Trulls

81 “Crónica local”, *Las Baleares*, 14 de juliol de 1894, p. 3.

Fidel a la temàtica del paisatge de Mallorca, Joan O'Neill, representat per Carles Pirozzini,⁸² va exposar *Campaña de Sineu* (núm. 57), *Montes de Pollensa* (núm. 467) i *Vega de Palma* (núm. 468). Durant el curs de l'Exposició, *Campaña de Sineu* fou adquirida per la Biblioteca Museu Víctor Balaguer, on roman en l'actualitat.⁸³ Aquesta adquisició, de fet, pot ésser considerada com l'inici del reconeixement a la trajectòria d'O'Neill; al cap d'un any, si més no, rebria per primer cop una menció honorífica a l'exposició nacional de Madrid.⁸⁴

Francesc Hernández Monjo va exposar *Una marina* (núm. 222), que representava una tempesta en alta mar. Alfred Opisso, en remarcar el nombre important de marines que es van poder veure en aquella mostra, va ressaltar la d'Hernández Monjo com la millor obra del gènere.⁸⁵

L'exposició municipal de 1894 va comptar amb la presència de l'erudit, també menorquí, Francesc Hernández i Sanz (Maó, 1863-1949).⁸⁶ El 1894, Hernández Sans havia tornat a Menorca, després d'una estada d'onze anys a Barcelona, on havia col·laborat, com a il·lustrador, amb l'editorial Tasso. Tot sembla indicar, tanmateix, que la mostra municipal d'aquell any suposava el seu debut expositiu. Hi va aportar dos quadres, el primer dels quals contenia una vista de Martorell, *Puente del Diablo* (núm. 786); el segon, diversos apunts a la ploma (núm. 787) d'indrets menorquins: el jaciment de Talatí de Dalt, Sa Mesquida, el pont des Gorg i sa Canova.⁸⁷

Així mateix, la mostra va comptar amb la primera participació a Barcelona de Joan Fuster i Bonnín (Palma, 1870-1943). Format a l'Escola de Belles Arts de Palma i al taller de Ricard Anckermann, va començar a participar, a Palma, a les exposicions del Foment de la Pintura i Escultura pels volts de 1894.⁸⁸ D'aquí que la participació en la Segona Exposició General de Belles Arts de Barcelona pugui ser considerada, pràcticament, com el seu debut. Hi va presentar una única obra, *Mendigo* (núm. 167), titulada originàriament *¡Una limosna, por amor de Dios!* i que, en efecte, representava un vell captaire.⁸⁹

⁸² *Catálogo de la Segunda...*, p. 119.

⁸³ Al butlletí de l'entitat, llegim: "D. Juan O'Neill y Rosiñol, de Palma de Mallorca: Un cuadro al óleo, de 1m x 65 centímetros, que representa un tranquilo y luminoso paisaje de la *Campaña de Sineu* en la mayor de nuestras hermosas Baleares; obra artística del mismo Sr. O'Neill, tan distinguido colorista como notable escritor, que fué con justicia admirada en la última Exposición de Bellas Artes celebrada en Barcelona". *Boletín de la Biblioteca-Museo-Balaguer*, 11, 1895, p. 8. L'obra (inv. 724), de 65 x 100 cm, fou datada el 1893.

⁸⁴ BENNÀSSAR, B.: *Joan O'Neill...*, p. 79.

⁸⁵ Deia, Opisso: "Las olas son olas de verdad; el color del mar es exacto, y los numerosos vapores que capean el temporal son la más fiel imagen del aspecto que ofrecen en tales casos". A OPISSO, A.: "Exposición General de Bellas Artes de Barcelona", *La Ilustración Ibérica*, 595 (26 de maig de 1894), p. 326.

⁸⁶ El caràcter polifacètic d'Hernández Sanz, arxiver, historiador i dibuixant, ha generat una bibliografia lògicament heterogènia. Tanmateix, mereix una menció especial el número monogràfic que li fou dedicat de la *Revista de Menorca (1999-2000)*, Maó, 2000.

⁸⁷ Documentem la temàtica de les obres a *El bien público*, 9 d'abril de 1894, p. 2.

⁸⁸ Vegeu *Homenaje en el centenario del nacimiento de don Juan Fuster Bonnín que le tributan el Círculo de Bellas Artes, Galerías Costa y su familia : del 23 de mayo al 5 de junio de 1970*, Palma, 1970; ALENYÀ, M.: *Joan Fuster (1870-1943)*, Palma, 1995.

⁸⁹ En trobem una descripció a *El noticiero balear*, 27 d'abril de 1894, p. 4.

Llorenç Cerdà i Bisbal, representat pel pintor i argenter Josep Masriera i Manovens,⁹⁰ va exposar, en aquella ocasió, tres obres de temàtica variada. D'una banda, escollí un paisatge de la seva vila natal, titulat *Una calle de Pollença* (núm. 105); de l'altra, dos retrats infantils, *Retratos de los hijos de M. B* (núm. 424). Tanmateix, l'obra que va obtenir més ressò fou *La feria de Santo Tomás en Palma de Mallorca* (núm. 333). Aquesta pintura havia estat exposada a l'exposició nacional de Madrid de 1892, on ja fou objecte de comentaris elogiosos per part de la crítica.⁹¹ A Barcelona, tampoc no va passar desapercebuda. No endebades, fou reproduïda a les planes de *La Ilustración Artística* ensem amb el mateix mitjà informava dels triomfs ja obtinguts pel jove artista a la ciutat: tant a l'Exposició Universal com a la de Belles Arts de 1891.⁹²

Finalment, Joan Bauzà va concórrer a l'exposició amb una sola obra, *En el coro* (núm. 4), que representava un vell canonge amb hàbit coral.⁹³ El quadre fou força lloat per la crítica: Apel·les Mestres en va destacar l'"espontaneïtat, fermesa i solidés"⁹⁴ i Alfred Opisso va situar-lo entre les millors obres de l'exposició.⁹⁵

2.2. Balanç

En aquesta mostra de 1894, la línia estètica defensada per pintors com Bauzà o Ribas va perdre el suport majoritari del Jurat de la secció de pintura.⁹⁶ A Catalunya, el tomb generalitzat vers l'idealisme, iniciat l'any anterior amb la creació del Cercle Artístic de Sant Lluc, arribaria al seu zenit en el marc de la Tercera Festa Modernista de Sitges, celebrada mesos després de l'exposició, el novembre de 1894.⁹⁷ Entretant, a començament de 1893 –any que va culminar amb l'esclat de la bomba del Liceu– havia tingut lloc el primer viatge de Rusiñol a Mallorca.

Mentre que aquell viatge va suposar, per a Rusiñol, la descoberta d'una terra inconeguda, la seva figura no era en absolut ignorada entre els "amics il·lustrats"⁹⁸ que l'esperaven a Palma.⁹⁹ El ressò d'aquella primera estada de Rusiñol a l'illa es va expandir a través a les cròniques que el propi pintor enviava a *La Vanguardia* i, també, gràcies a les pintures que va exposar als aparadors de la camiseria Pons y Bonet.¹⁰⁰ Una mostra d'aquest impacte és que

⁹⁰ *Catálogo de la Segunda...*, p. 45.

⁹¹ RIAM: "La Exposición Internacional de Bellas Artes", *La Libertad*, 4 de desembre de 1892, p. 4.

⁹² *La Ilustración Artística*, 668 (15 d'octubre de 1894), p. 663, 666.

⁹³ Podria tractar-se d'un oli de temàtica afí que documentàrem a CAPELLÀ SIMÓ, P.: "Joan Bauzà...", p. 54.

⁹⁴ MESTRES, A.: "La Exposició de Bellas Arts", *L'Esquella de la Torratxa*, 801 (18 de maig de 1894), p. 312.

⁹⁵ OPISSO, A.: "Exposició de Bellas Artes de Barcelona. Pintura (IV)", *La Ilustración ibérica*, 598 (16 de juny de 1894), p. 371-372.

⁹⁶ La integraven els pintors Antoni Caba i Benet Mercader enfront del jove Ramon Casas i crítics de nova fornada com foren Joan Sardà i Frederic Schwartz. OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 176.

⁹⁷ MARFANY, J.L.: *Aspectes del Modernisme*, Barcelona, 1972, p. 81.

⁹⁸ Deia, Rusiñol: "en vez de indios, como en las islas que cantan las geografías, no encontramos más que amigos ilustrados". A RUSIÑOL, S.: "Desde una isla", *La Vanguardia*, 23 de març de 1893, p. 4.

⁹⁹ PONS, D.: *Entre l'afirmació individualista i la desfeta col·lectiva. Escriptors i idees a la Mallorca del primer terç del segle XX*, Barcelona, 2002, p. 59-71.

¹⁰⁰ PONS, D.: "La primera estada de Santiago Rusiñol a Mallorca", *Lluc*, 793, 1996, p. 14-19.

la premsa de Mallorca se servís, com hem vist, de l'adjectiu “estilo Rosiñol”¹⁰¹ per a definir una nova pintura, mirall de l'estat d'ànim i resolta amb colors espectrals, que, de manera pràcticament simultània, joves com Santiago Palmerola duïen a terme en aquell moment.

En una nota de premsa dedicada al famós comiat al seguici de Rusiñol que va tenir lloc a la fonda Orient, es feu constar de quina manera “nos han traído un eco del pensamiento que agita á la jóven generación catalana, y con él, ha reverdecido el oasis que de vez en cuando da muestras de lozanía, en medio de la estepa árida de la juventud mallorquina”.¹⁰² Enmig d'aquest “oasi” trobem el no tan jove Gaspar Terrassa, present entre els comensals d'aquell dinar.¹⁰³ Raimon Casellas –que també era a Palma, aquell dia– havia de comparar la modernitat de l'obra de Terrassa a la de dos joves barcelonins que tot just despuntaven: Isidre Nonell i Joaquim Mir.

Per la seva banda, Llorenç Rosselló s'havia endinsat de ple en l'estètica simbolista, tot assumint, com és sabut, un rol capdavanter en la història de l'escultura catalana moderna.¹⁰⁴ El 2 de setembre de 1894 –dos mesos abans de la Tercera festa modernista de Sitges–, la versió en guix de *Desolación* fou exposada al Museu provincial, instal·lat a la Llotja de Palma,¹⁰⁵ on no sols fou aclamada sinó que es va erigir en emblema de la nova generació d'intel·lectuals.¹⁰⁶

Certament, els artistes illencs, ancorats majoritàriament en el realisme, no van obtenir cap guardó a l'Exposició municipal de 1894. No obstant això, la seva participació no va passar desapercebuda, com es dedueix de l'adquisició de l'obra d'O'Neill per a la Biblioteca Museu Víctor Balaguer. D'altra banda, cal insistir en el fet que alguns expositors illencs van ser participants del canvi estètic que s'esdevenia. Comptat i debatut, la recepció de les obres presentades per Palmerola, Terrassa i Rosselló conviden a assenyalar aquella mostra barcelonina com una fita determinant en el procés de configuració del modernisme artístic a les Illes Balears.

3. Tercera Exposició General de Belles Arts (1896)

La següent exposició oficial que va tenir lloc a Barcelona es va celebrar entre el 23 d'abril i el 26 de juliol de 1896. L'any anterior, es va aprovar un nou reglament, a partir del qual les mostres de belles arts i les indústries artístiques deixarien de celebrar-se separatament. Així, l'edició de 1896 va rebre el nom de Tercera Exposición Bellas Artes e Industrias Artísticas.¹⁰⁷ A Mallorca, la concurrència dels expositors illencs a les exposicions municipals de Barcelona començava a despertar un interès general. Tant és així, que la comissió provincial¹⁰⁸ de la

101 “Crónica local”, *Las Baleares*, 2 de novembre de 1893, p. 2.

102 “Crónica local. Entre artistas”, *Las Baleares*, 8 de març de 1893, p. 2.

103 A la mateixa crònica, llegim: “Ayer [Rusiñol] nos regaló con la lectura de algunos artículos, valerosísimos unos y tan lleno de sentimiento que fue calificado, por Terrasa, el pintor, de becqueriano”. “Crónica local. Entre artistas”, *Las Baleares*..., p. 2.

104 ELIAS, F. *L'escultura catalana moderna*, 2, Barcelona, 1918, p. 187-188.

105 “Crónica local”, *Las Baleares*, 3 de setembre de 1894, p. 2.

106 CANTARELLAS, C.: “Lorenzo...”, p. 23.

107 OJUEL, M.: “Les exposicions...”, p. 203.

108 L'integraven Jeroni Rius, Joaquim F. de Puigdorfila, Bartomeu Ferrà, Ricard Anckermann, Bernat Pomar, Francesc Bauzà, Josep Truylol, Catalina Pujol i Saturnina Carrasco. Vegeu *Las Baleares*, 15 de gener de 1896, p. 3.

mostra de 1896 va decidir organitzar, el mes de març, una exposició a l'Acadèmia de Palma amb les obres que havien d'enviar-se a Barcelona. En el catàleg de la mostra barcelonina,¹⁰⁹ figuren un total de set pintors de les Illes Balears: Gaspar Terrassa, Francesc Rosselló, Antoni Ribas, Joan O'Neill, Antoni Fuster, Pilar Clot i Joan Bauzá.¹¹⁰ Així mateix, l'exposició va comptar amb la participació –en la qual no ens estendrem per raons d'espai– de Bartomeu Ferrà en la secció d'arquitectura¹¹¹ i de Joan Umbert i Peris, Carme Rubí, Antoni Pons, Antoni i Bernat Pomar i Saturnina Carrasco en la d'indústries artístiques.¹¹²

Pel que fa als guardons, aquests es van desglossar, per primer cop, en categories, tal com es feia a les exposicions nacionals de Madrid. Així, el jurat de 1896 va acordar la concessió de medalles de primera, segona i tercera classe; també, de mencions honorífiques, a les quals cal afegir un seguit de premis extraordinaris atorgats per associacions o particulars.¹¹³ Entre els participants illencs, foren guardonats amb sengles mencions honorífiques Antoni Ribas i Joan Bauzá.¹¹⁴

3.1. Expositors

L'obra de Ribas mereixedora del guardó fou *Comida a bordo* (núm. 79), una de les dues marines exposades primerament a Palma i que foren elogiades per la crítica.¹¹⁵ Es tractava d'una obra de grans dimensions que, al desembre, fou exposada al Foment de la Pintura i Escultura.¹¹⁶ Així mateix, va aportar una segona obra, *Clase de dibujo* (núm. 312), que reproduïa l'interior de la classe diürna per a dones de l'Acadèmia de Belles Arts de Palma en la qual el propi Ribas impartia docència.¹¹⁷

109 A la mostra de Palma, es van veure, també, treballs d'Enric Vaquer, Salvador Torres, Joan Fuster, Jeroni Forteza, Llorenç Cerdà, Ricard Carlotta, Pere Càffaro, Agustí Buades i Ricard Anckermann, els quals no figuren el catàleg de l'exposició barcelonina. Tampoc no n'hem trobat cap indici en el Fons de la Comissió Organitzadora d'Exposicions de l'Ajuntament de Barcelona, conservat a l'Arxiu General del Museu Nacional d'Art de Catalunya. Vegeu "Notas de Arte", *La Última Hora*, 20 de març de 1896, p. 1.

110 *Catálogo ilustrado de la Tercera Exposición General de Bellas Artes e Industrias Artísticas*, Barcelona, 1896, p. 30, 37, 40, 42, 50, 51, 78, 79, 80, 82.

111 El mestre d'obres Bartomeu Ferrà i Perelló (Palma, 1843-1924) va presentar un projecte de monument commemoratiu a les víctimes de la tràgica explosió del revellí del Camp Pelat (núm. 754) i, també, un projecte d'habitatges formant barriada per a 16 famílies obreres (núm. 755). Ferrà fou un personatge polièdric: mestre d'obres, arqueòleg, polític, escriptor, etc. Pel que fa als estudis monogràfics sobre l'autor, vegeu CANTARELLAS, C.: "Bartolomé Ferrà y el neogótico en Mallorca", *Mayurqa*, 10, 1972, p. 117-137 i FULLANA, P.: "Introducció", a FERRÀ, B.: *Ciutat ha seixanta anys. 1850-1900*, Palma, 1996, p. 7-41.

112 Els participants d'aquesta secció se situen en el ram de la pintura decorativa, els brodats i l'orfebreria. Entre els pintors decoradors, Antoni Pons va presentar un motiu decoratiu a llapis (núm. 1201). Pel que fa als brodats, Joan Umbert i Peris va presentar unes xifres brodades amb colors (núm. 1172); Carme Rubí i Mulet, un mocador brodat a la litografia (núm. 1156); Saturnina Carrasco i Bennassar, una tovallola per a Comunió (núm. 1099), respectivament. Quant als orfebres, Antoni Pomar i Aguiló va presentar una pica d'aigua beneïta repujada (núm. 856); Bernat Pomar i Fuster, un crist agonitzant de bronze sobredaurat (860), un calze de plata sobredaurada amb esmalts i pedreria fina (núm. 859) i dues agulles de corbata d'or, perla i esmalts (núm. 857 i núm. 858).

113 OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 214.

114 OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 229.

115 Vegeu "Notas de arte", *La Última Hora*, 30 de març de 1896, p. 1 i ESCALAS, F.: "Bellas Artes (IV)", *Las Baleares*, 10 d'abril de 1896, p. 1.

116 "Bellas Artes. Una exposición", *Heraldo de Baleares*, 29 de desembre de 1896, p. 3.

117 L'obra va merèixer un interès desigual en les dues crítiques de Palma abans ressenyades; fou reproduïda a RIPOLL, L.; COSTA, J.: *Antonio Ribas...*, s.n. Pel que fa al nomenament de Ribas com a responsable de les classes

Bauzà fou guardonat per l'únic quadre que presentava a l'Exposició, titulat *Noticias de Cuba* (núm. 6). L'acollida de l'obra fou unànime, tant a Palma com a Barcelona. Amb rerefons de la guerra d'independència cubana, l'escena recollia, en paraules d'Alfred Opisso, un "asunto de actualidad": un clergue que llegeix el diari a un grup de tres pagesos d'edat avançada. L'obra fou reproduïda a les planes de *La Ilustración Artística*.¹¹⁸

Pel que fa a la resta de pintors illencs presents a la mostra, Gaspar Terrassa va exposar els olis *Tarde de verano* (núm. 92) i *De mi jardín* (núm. 325). Alguns mesos abans, havia exposat dos estudis a la XII^a mostra extraordinària de la Sala Parés, en la qual fou l'únic expositor illenc.¹¹⁹

Francesc Rosselló i Miralles (Palma, 1863-1933) s'havia format a l'Escola de belles arts de Palma i, aquells anys, ocupava el càrrec de secretari de la societat del Foment de la Pintura i l'Escultura.¹²⁰ Aquell mateix any, el 1896, havia concorregut amb una obra titulada *Valldemossa* a la cent vint-i-vuitena edició de l'exposició de la Royal Academy de Londres.¹²¹ A Barcelona, on exposava per primer cop, va presentar dos paisatges, titulats *Un olivar* (núm. 138) i *Vista de Alaró* (núm. 318).¹²² On aquestes dues obres de Francesc Rosselló van tenir més ressò fou a Palma. Des de les planes de *La Última Hora*, foren descrites com "una nota simpàtica, de tons agradables [...] algo que se aparta de lo vulgar"¹²³ mentre que, des de *Las Baleares*, Fèlix Escalas les va definir sense embuts com "dos notas modernistas", pròpies "de la escuela de Rusiñol y Casas".¹²⁴

Joan O'Neill va presentar novament un paisatge, *Valles y montes de Pollença* (núm. 62), que representava l'antítesi de les obres que aportava Francesc Rosselló. Foren dos els paisatges que O'Neill va exposar a Palma, a la mostra que preluïava la de Barcelona. El mateix crític, Fèlix Escalas, que alineava Rosselló amb Santiago Rusiñol i Ramon Casas, comparava O'Neill amb Modest Urgell, el qual, amb ironia, s'agradava de titular els seus quadres "lo de siempre".¹²⁵ Ras i curt, va considerar que O'Neill presentava "dos paisajes, muy verdes, que podría titular, con Urgell, 'lo de siempre'".¹²⁶

Antoni Fuster es va decantar per una *Marina* (núm. 129) de petit format, pintada des del mar. Afeccionat a la navegació, Antoni Fuster realitzava, aquells anys, una sèrie de pintures

diürnes femenines, vegeu VILLALONGA, P.: "El pintor Antonio Ribas...", p. 348. *Classe de dibujo* fa part de l'inventari inclòs en el mateix estudi de Villalonga, amb el número 192.

118 *La Ilustración artística*, 771 (5 d'octubre de 1896), p. 683. Cal anotar que aquesta obra fou identificada amb una altra, de temàtica similar però segurament anterior, atès l'esquema compositiu utilitzat per Bauzà. Vegeu ALENYÀ, M.: *Joan Bauzà...*, p. 81.

119 *XII^a Exposición Extraordinaria de Bellas Artes inaugurada en enero de 1895: catálogo*, Barcelona, 1895, s.n.

120 Vegeu, quant a la bibliografia, PERELLÓ, R.: *Exposición del pintor Francisco Rosselló Miralles (1863-1933)*, Palma, 1994; PARDO, J.M.: "Rosselló Miralles, Francesc", *Gran Enciclopèdia de la Pintura...*, 4, p. 161-163.

121 *The Exhibition of the Royal Academy of Arts MDCCCXCVI. The one hundred and Twenty-eighth*, Londres, 1896, núm. 770, p. 29.

122 En aquest últim, es destacava el Puig d'Alcadenà; vegeu "Notas de Arte", *La Última Hora...*, p. 1.

123 "Notas de Arte", *La Última Hora...*, p. 1.

124 ESCALAS, F.: "Bellas Artes. Conclusion (V)", *Las Baleares*, 10 d'abril de 1894, p. 1.

125 FONTBONA, F.: *Història de...*, p. 220.

126 ESCALAS, F.: "Bellas Artes. Conclusion...", p. 1.

en les quals estudiava la fisonomia urbana de Palma. En la que va enviar a Barcelona, concretament, va plasmar la part del raval de Santa Catalina annexa als molins des Jonquet, amb diverses barques de bou en primer terme.¹²⁷

L'elenc de pintors procedents de les Balears es completa amb Pilar Clot i Lloret (Roses, Girona, 1875-?),¹²⁸ la qual va presentar una pintura a l'oli titulada *Retrato de mi hermana* (núm. 338). Les germanes Pilar i Enriqueta Clot eren filles de l'administrador de duanes i també escriptor, natural de Puigcerdà, Josep Lluís Clot i Riera. Provenint de Maó, Clot va prendre possessió del càrrec a la duana de Palma el 1894. Un cop allí, Pilar hauria començar a rebre classes de pintura al taller de Joan Bauzà.¹²⁹ A *Retrato de mi hermana*, la germana de l'artista posava d'esquena, amb el cap lleugerament girat vers l'espectador. Des de *La Última Hora* es va fer constar que "tiene talento y gusto. Se sale de lo vulgar y adocenado".¹³⁰ Fèlix Escalas va afegir que "a no dudarlo, la señorita Clot, si continua dedicándose al arte de Apeles, verá un día no lejano su nombre colmado con los laureles de la gloria".¹³¹

3.2. Balanç

El 1896, els dos grans noms de la pintura mallorquina del vuit-cents, Antoni Ribas i Joan Bauzà foren novament guardonats a Barcelona, amb sengles mencions honorífiques. Tanmateix, les obres que tots dos pintors van presentar en aquesta ocasió reflecteixen un canvi sensible –que ja s'insinuava en l'*Estudi del natural* de Bauzà de 1891– en relació amb les trajectòries anteriors respectives.

Realment, aquella mostra municipal va servir de pretext al crític Raimon Casellas per a ressenyar l'evolució esdevinguda en la pintura catalana des de 1888. Tant les visites freqüents d'artistes catalans als Salons de París com la difusió de revistes il·lustrades estrangeres van determinar que, de manera generalitzada, "la descripción enojosa" es transformés "en un resumen más intelectual, más espiritual".¹³² Aquest canvi de sensibilitats és perceptible en *Noticias de Cuba* de Bauzà, en el qual el pintor resol, amb un enquadrament inusual en treballs anteriors, el llast del conflicte bèl·lic des d'una perspectiva intimista.

En el cas de Ribas, tot i que fou premiat per *Comida a bordo*, aquest canvi d'orientació es manifesta especialment en *Clase de dibujo*. En un altre ordre de coses, les classes diürnes per a dones de l'Acadèmia de Belles Arts es perfilen, a la fi de segle, com un element a considerar en la configuració de la modernitat a les Illes Balears. Cal destacar, a més, que un dels expositors mallorquins que van concórrer a la secció de brodats de la mostra barcelonina de 1896, fou el litògraf Joan Umbert i Peris, ajudant d'Antoni Ribas a les

127 Pardo ha identificat l'obra exposada a Barcelona amb la que titula *Cases de la punta del terreno*. 1891. Oli sobre tela, 20 x 38 cm. Col. particular. Vegeu PARDO, J.M.: *Antoni Fuster...*, p. 136, 150, cat.64. D'altra banda, Escalas, el descriu com una vista del Jonquet: ESCALAS, F.: "Bellas Artes. Conclusión...", p. 1.

128 L'artista no ha estat objecte de cap estudi monogràfic.

129 Si més no, al cap d'un any d'haver exposat a Barcelona, va concórrer a la nacional de Madrid, en el catàleg de la qual s'anuncia com a deixeble del pintor mallorquí: *Catálogo de la Exposición General de Bellas Artes 1897*, Madrid, 1897, núm. 251, p. 41.

130 "Notas de Arte", *La Última Hora...*, p. 1.

131 ESCALAS, F.: "Bellas Artes. Conclusión...", p. 1.

132 CASELLAS, R.: "Tercera Exposición General de Bellas Artes", *La Vanguardia*, 22 d'abril de 1896, p. 4.

classes esmentades.¹³³ Fos com fos, l'exposició de 1896 va presentar l'obra d'una alumna de Bauzà, Pilar Clot, que esdevé la primera pintora procedent de les Illes Balears que va exposar a Barcelona.

A l'exposició municipal de 1896, van irradiar les "representacions simbòliques" de Santiago Rusiñol –*La poesía* (núm. 139) i *La pintura* (núm. 140)– i d'Adrià Gual –*La música* (núm. 132)–, entre d'altres. Per a Casellas, aquestes composicions idealistes foren igualment conseqüència de la nova orientació que es feia palpable en les escenes quotidianes i en el paisatge, com si es tractés d'un "convenio tácito y común para acabar de reaccionar contra la exactitud de la copia servil, contra la anotación matemática y anónima de la realidad exterior".¹³⁴ Enmig dels conreadors del paisatge, Casellas va detectar-hi "noctámbulos y luministas" i, entre aquests últims, els joves que havien d'ésser coneguts com la Colla del Safrà. Dos dels seus membres, Juli Vallmitjana i Ricard Canals, havien visitat Mallorca l'estiu de 1895.¹³⁵

L'any 1896, va sortir a la llum un nou exponent del modernisme pictòric a les Illes Balears: Francesc Rosselló. Com hem vist, Fèlix Escalas va adscriure'l a l'escola de Rusiñol i Casas amb motiu de l'exposició, celebrada a Palma, de les obres que havien de participar en el certamen de Barcelona. El mateix Escalas va considerar la tasca dels artistes mallorquins com un autèntic "*tour de force*", atès que entre els quadres exposats a Palma n'hi havia "bastantes, por si mismos, para conquistar á sus autores un puesto distinguido en el mundo del arte".¹³⁶ Per contra, el crític de *La Última Hora* es mostrava escèptic, en considerar que "no hay en Palma medios para llevar á cabo obras de este género", atesa la mancança d'una "una educación y una cultura artística que aquí no se dan ni se pueden dar".¹³⁷

L'escepticisme i la prevenció es filtren en les expressions finiseculars. El maig de 1896, la premsa mallorquina anunciava el retorn en el vapor Bellver dels quadres d'autors mallorquins rebutjats a l'exposició de Barcelona. La mateixa nota considerava que aquells quadres foren refusats "porque no estaban pintados al estilo *modernista*".¹³⁸ De fet, les crítiques al modernisme artístic aparegudes a les Illes Balears van proliferar a partir de l'Exposició barcelonina de 1896.¹³⁹ una mostra, el curs de la qual va veure's afectat per l'atemptat del 7 de juny al carrer dels Canvis Nous.¹⁴⁰

133 VILLALONGA, P.: "El pintor Antonio Ribas...", p. 347-348.

134 CASELLAS, R.: "Tercera...", p. 4.

135 Arran de la visita, els fou ofert el saló de la redacció del diari *Heraldo de Baleares* per exposar les seves obres. Vegeu *Heraldo de Baleares*, 16 de juliol de 1895, p. 2.

136 ESCALAS, F.: "Bellas Artes. I...", p. 1.

137 "Notas de Arte", *La Última Hora*..., p. 1.

138 La nota no recull la identitat d'aquests autors: "Alma cómica. Cuadros rechazados", *Heraldo de Baleares*, 6 de maig de 1896, p. 3.

139 RADAMÉS: "Desde Barcelona. Notas de la Exposición", *Heraldo de Baleares*, 27 de maig de 1896, p. 3.

140 Cal no oblidar que, des de la fi de segle, "la intel·lectualitat mallorquina va navegar [...] cercant continuament complicitats amb la catalana, fraternals sempre, però no exemptes de desconfiança a causa de les convulsions socials i de la consideració dels ismes d'esquerres, als quals s'havia afegit el laïcisme". Vegeu CAPELLÀ, Ll.: *A sol post. Vida i compromís en temps de guerra i postguerra. Mallorca i Catalunya (1936-1962)*, Palma, 2019, p. 29.

4. Quarta Exposició de Belles Arts i Indústries artístiques (1898)

La quarta Exposició municipal va tenir lloc entre el 23 d'abril i el 10 de juliol de 1898.¹⁴¹ Els participants de les Illes Balears, concentrats en les seccions de pintura, dibuix i escultura foren deu: Maria Weyler, Gaspar Terrassa, Francesc Rosselló, Llorenç Rosselló, Antoni Ribas, Joan Fuster, Antoni Fuster, Pilar Clot, Llorenç Cerdà i Pere Blanes.¹⁴²

Els guardons van consistir, fonamentalment, en un premi d'honor que va romandre desert, mencions honorífiques i medalles de primera, segona i tercera classe.¹⁴³ D'entre els deu expositors illencs, només dos foren guardonats: Llorenç Rosselló i Rosselló, amb una medalla de segona classe, i Francesc Rosselló i Miralles, amb una menció honorífica.¹⁴⁴

4.1. Expositors

L'obra guardonada de Llorenç Rosselló fou la versió en marbre de *Desolación* (inv. 998). Després de ser exposada, a Barcelona i a Palma, el 1894, l'original de guix es va poder veure novament a la capital francesa: en concret, al Saló de 1896, on va obtenir una menció honorífica.¹⁴⁵ L'any següent, Rosselló va traslladar la peça al marbre i va enviar-la a l'exposició nacional de Madrid, on, enmig d'una sensible polèmica, també va obtenir un guardó.¹⁴⁶ El 1898, a Barcelona, la peça fou novament acollida enmig de la discòrdia: el crític Francesc Miquel i Badia, per exemple, va associar-la a uns "gustos más que medianamente pervertidos".¹⁴⁷ Al cap de dos anys, però, va obtenir una medalla de plata a l'Exposició Universal de París.¹⁴⁸ A l'exposició municipal de Barcelona de 1898, Llorenç Rosselló va presentar una segona obra: la versió en guix d'*Hondero Balear* (núm. 999), la qual fou reproduïda en el catàleg. Aquesta peça havia estat també guardonada l'any anterior, en el Saló de París de 1897,¹⁴⁹ on fou exposada per primer cop.¹⁵⁰

141 OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 245.

142 *IV Exposición de Bellas Artes e Industrias Artísticas. Catálogo ilustrado*, Barcelona, 1898, p. 52, 56, 69, 74, 79, 120, 132, 165.

143 OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 262.

144 OJUEL, M.: "Les exposicions...", p. 282, 284.

145 De fet, fou reproduïda en el catàleg: *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1896*, París, 1896, núm. 3805, p. 279.

146 *Catálogo de la Exposición General de Bellas Artes 1897...*, núm. 1291, p. 200.

147 MIQUEL Y BADIA, F.: "Paseos por el Palacio de Bellas Artes (IV) [Exposición municipal de Bellas Artes de Barcelona]", *Diario de Barcelona*, 158 (8 de juliol de 1898), p. 6.567.

148 *Exposition Universelle de 1900, Catalogue officiel de l'exposition décennale des Beaux-Arts*, París, 1900, núm. 49, p. 292. A la mort de l'artista, sobrevinguda el 1901, la versió en marbre de *Desolación* fou enviada des de París fins a Mallorca. Malgrat diverses temptatives al voltant del seu ingrés en fons públics, la peça va romandre en poder dels descendents de Rosselló fins a la dècada de 1990, moment en el qual fou adquirida pel col·leccionista Pere A. Serra. Vegeu RIERA, J.: "L'escultor...", p. 73.

149 *Catalogue illustré de peinture et sculpture. Salon de 1897*, París, 1897, núm. 3354, s.n.

150 El guix fou conservat pels descendents de l'artista els quals, el 1969, van cedir-lo a l'Ajuntament de Palma per a la fosa de la versió en bronze que actualment presideix els jardins de l'Hort del Rei. Va existir una segona versió de l'escultura, presentada a l'Exposició nacional de Madrid de 1901. Per a més informació, vegeu: RIERA, J.: "L'escultor...", p. 63-70.

Francesc Rosselló va obtenir la menció honorífica per l'oli *Costa de Valldemosa* (núm. 338). Com hem vist, el 1896 la seva obra es va poder veure a Londres i a Barcelona. Al cap d'un any, va participar en l'Exposició Balear de Sóller¹⁵¹ i fou guardonat en el concorregut –i polèmic– concurs per a la decoració de les sales del Círculo Mallorquí.¹⁵² A l'Exposició municipal de Barcelona de 1898 va presentar, a més de l'obra citada, un segon oli, titulat *Después de la siega* (núm. 407).

Entre la resta de participants, trobem Maria Weyler i Santacana (Palma, 1875-1959), la qual va aportar un quadre a l'oli titulat *Flores* (núm. 418). L'any anterior, havia participat, com la majoria d'artistes illencs, a l'Exposició Balear de Sóller, on fou guardonada.¹⁵³ El 1898, coincidint amb la mostra de Barcelona, diverses obres de Maria Weyler es van poder veure a Palma, tant al Foment de la Pintura i Escultura¹⁵⁴ com als aparadors de Pons y Bonet.¹⁵⁵ En aquest últim establiment, va exhibir un retrat del seu pare, l'inclement general Valerià Weyler i Nicolau.¹⁵⁶

En aquella quarta exposició barcelonina, Gaspar Terrassa va exposar dos olis: *De mi jardín* (núm. 414) i *Estudio* (núm. 415). El títol del primer coincideix amb el d'una de les obres presentades a la mostra de 1896.

Antoni Ribas va concórrer a l'exposició amb una única obra que, en aquest cas, fou reproduïda en el catàleg. Titulada *Embarcando las redes* (núm. 222), l'obra destaca pel tractament luminista i per un enquadrament fragmentari, inusual en treballs anteriors, dos trets que testimonien el camí iniciat per Ribas en l'exposició precedent.¹⁵⁷ Al desembre d'aquell any, Ribas va tornar a exposar a Barcelona, a la mostra extraordinària de la Sala Parés. Allí, va exposar *Parada de gitanos* i *Puerto de Sóller*,¹⁵⁸ les quals havien fet part del conjunt de set obres que Ribas va presentar a l'Exposició Balear de Sóller, on va obtenir un Diploma d'honor.¹⁵⁹

151 *Exposición Balear de Sóller. Reglamentos y catálogo*, Palma, 1897, núm. 3, p. 45.

152 Per a més informació, vegeu CARBONELL, M.: *Fons de pintura i dibuix del Parlament de les illes Balears*, Palma, 2015.

153 Malgrat que no apareix en el catàleg, extraiem aquesta informació de BARCELÓ, A.: "Ecos de Sóller", *Heraldo de Baleares*, 20 de maig de 1890, p. 1.

154 "Crónica local", *El Isleño*, 23 de juliol de 1898, p. 5.

155 "Gacetillas", *La correspondencia*, 29 d'octubre de 1898, p. 3.

156 Durant la primera dècada del nou-cents, Maria Weyler va exposar amb regularitat a les mostres celebrades en el marc de les Fires i Festes de Palma. Arran del seu matrimoni amb el tinent general Jorge Fernández de Heredia, va traslladar-se a Madrid. El 1906 va acudir per primer cop, amb quatre obres, l'Exposició nacional: *Catálogo de la Exposición General de Bellas Artes de 1906*, Madrid, 1906, núm. 302-305, p. 98. El 1910, va concórrer de bell nou al certamen madrileny: *La tarde*, 21 d'octubre de 1910, p. 2. El fons de pintura del Consell de Mallorca conserva un oli de Maria Weyler, que representa un ram d'estrany. Per a més informació sobre l'autora, remetem a la fitxa d'aquesta peça: CARBONELL, M.: *Fons de pintura del Consell de Mallorca (1650 c.-1939)*, Palma, 2012, núm. 118, p. 116.

157 L'obra fou reproduïda de bell nou a RIPOLL, L.; COSTA, J.: *Antonio Ribas...*, s.n.; també apareix a l'inventari de VILLALONGA, P.: "El pintor Antonio Ribas...", núm. 28, p. 383.

158 *XV Exposición extraordinaria de Bellas Artes: catálogo: inaugurada enero 1898*, Barcelona, 1898, núm. 100, 101, s.n.

159 *Exposición Balear...*, núm. 9, p. 46.

Joan Fuster i Bonnín havia participat amb un motiu costumista a l'exposició municipal de 1894. A l'edició de 1896, va enviar una obra que no figura en el catàleg.¹⁶⁰ Tot i així, Fuster va visitar aquesta darrera mostra¹⁶¹ i, al desembre d'aquell any, va exposar al Foment de la Pintura i Escultura “una vista de Palma desde el puente de S. Magín, pintado al estilo modernista habiendo logrado su autor imitar con bastante acierto a Santiago Rusiñol”.¹⁶² Al cap d'un any, el 1897, va acudir a l'Exposició Balear de Sóller amb una interpretació simbolista del passeig del Born,¹⁶³ que resta com una de les obres més emblemàtiques de l'autor. Amb aquests antecedents, el 1898 va concórrer a l'exposició municipal de Barcelona amb un retrat al pastel (cat. 773). L'obra, que va merèixer els elogis, a la premsa, d'Alexandre Rosselló i de Fèlix Escalas,¹⁶⁴ ha estat identificada com el retrat de Maria Ignàsia Tarongí, amb qui el pintor s'havia casat el gener d'aquell any.¹⁶⁵

Antoni Fuster va presentar l'obra *La pesca* (núm. 74), que fou lloada per Bartomeu Amengual des de les planes de *La Almudaina*.¹⁶⁶ Realment, Fuster havia escollit el port de Palma com a indret predilecte des de feia més d'una dècada. A partir de 1896, va començar a alternar les vistes de la ciutat des del mar amb escenes quotidianes protagonitzades per pescadors, entre les quals es distingeix, adesiara, una adolescent enigmàtica que també fou model d'altres artistes.¹⁶⁷

Pilar Clot va acudir a la mostra amb dues obres: *Retrato* i *Inocencia* (núm. 52). L'any anterior, com hem esmentat, havia participat a l'exposició nacional de Madrid. La seva estada a Mallorca va culminar el 1904. El maig d'aquell any, Josep Lluís Clot fou destinat a Barcelona;¹⁶⁸

160 Joan Fuster va exposar un pastel a la capellera Bauzà, executat expressament per a l'exposició de Barcelona: *Heraldo de Baleares*, 10 d'abril de 1896, p. 3.

161 Va visitar-la amb companyia del pintor Jeroni Forteza: RADAMÉS. “Desde Barcelona. Notas de la Exposición”, *Heraldo de Baleares*, 27 de maig de 1896, p. 3.

162 “Bellas Artes. Una exposicion”, *Heraldo de Baleares*, 29 de desembre de 1896, p. 3.

163 “Desde Sóller. Notas de la Exposición”, *Sóller*, 533 (19 de juny de 1897), p. 2.

164 Vegeu les cròniques ROSSELLÓ, A.: “Nota de arte”, *La Almudaina*, 3 d'abril de 1898, p. 1 i ESCALAS, F.: “IV Exposicion de Bellas Artes en Barcelona”, *La Última Hora*, 20 de juny de 1898, p. 1, citades a ALENYÀ, M.: Joan Fuster..., p. 20-21.

165 ALENYÀ, M.: Joan Fuster..., p. 20-21.

166 S'hi refereix com “un elegante cuadro titulado *La pesca*”. En el conjunt de la crònica, Amengual lamenta que molts artistes de filiació modernista havien renunciat als seus principis. Va destacar, tanmateix, obres com les *Nimfes de l'ocàs* de Joan Brull, *Conte blau* de Tamburini o *La processó de Santa Maria* de Casas. Vegeu AMENGUAL, B.: “Desde Barcelona. La exposición”, *La Almudaina*, 26 de juny de 1898, p. 1.

167 Pardo es refereix a aquesta model, de la qual Llorenç Rosselló hauria fet un retrat per a Antoni Fuster, amb motiu de la coincidència d'ambdós artistes a l'exposició municipal de Barcelona de 1898. La iconografia del quadre *La pesca* actualment es desconeix, si bé és cert que dos anys abans, Fuster havia exposat, al Foment de la Pintura i Escultura una de les primeres imatges de la jove pescadora, que fou elogiada per la crítica: “un delicioso cuadro, que es una preciosidad; una niña pescando a orillas del mar y en el fondo la vista de nuestra población”. A “Bellas Artes. Una exposición”, *Heraldo de Baleares*, 29 de desembre de 1896, p. 3.

168 “Personal de Aduanas”, *La Correspondencia de España*, 23 de maig de 1904, p. 1.

al desembre, Pilar va exposar a la Sala Parés amb Joaquim Renart i Antoni Badrinas.¹⁶⁹ Amb motiu d'aquella mostra, havia desherassenyalada com una de les millors pintores del moment.¹⁷⁰

Llorenç Cerdà va presentar una única obra: *Vuelta del trabajo* (núm. 52). D'aquesta obra, existeixen dues versions, de les quals el pintor mai no es va desprendre. Els seus propis germans li haurien servit de models, a l'hora de representar, en una accentuada perspectiva central, un grup de camperols que avança en direcció a l'espectador.¹⁷¹ Cerdà no exposava a les municipals de Barcelona des de 1894. L'obra presentada en aquell moment, *La feria de Santo Tomás en Palma de Mallorca*, fou exhibida, de nou, a l'Exposició Balear de Sóller de 1897.¹⁷² Aquell mateix any, l'obra *La pastora* va rebre una menció honorífica atorgada pel Círculo Mallorquí.¹⁷³ Tant per la temàtica com per la composició, *La pastora* s'agermana a *Tornada de la feina*, dues obres que, en certa manera, anticipen la consagració imminent de Llorenç Cerdà al gènere del paisatge.

En darrera instància, la quota d'expositors de les Illes Balears es clou amb Pere Blanes i Viale (Mercedes, 1878-Montevideo, 1926), que va figurar a la secció de pintors estrangers. Originari de l'Uruguai,¹⁷⁴ Blanes es va instal·lar amb la seva família a Palma el 1892, on el seu pare, el metge artanenc Pere Blanes i Mestre, havia creat una consulta. El 1898, Blanes Viale havia culminat la seva formació a Palma, a Madrid i a l'Académie Julien de París. A Palma, exposava amb regularitat des de 1896, tant al Foment de la Pintura i Escultura com en diversos establiments comercials.¹⁷⁵ A la mostra de 1898 a Barcelona, va presentar dues obres: *Alfarería* (núm. 710) i *¡Pobrecitos!* (núm. 711).¹⁷⁶ El mes d'agost d'aquell any, la premsa de Mallorca citava Pere Blanes –al costat de Francesc Rosselló, Joan Fuster i Pere Càffaro– entre els capdavanters d'una nova generació de pintors “que pintan como ven y como sienten”.¹⁷⁷

169 FOLCH I TORRES, Ll.: “Gargots y colorainas”, *¡Cu-cut!*, 153 (1 de desembre de 1904), p. 781-782.

170 Clot fou comparada amb Pepita Teixidó, Visitació Ubach i Antònia Carreras: Greco, “Notas de arte. Salon Parés”, *El Diluvio*, 2 de desembre de 1904, p. 2. Tot sembla indicar, tanmateix, que l'activitat expositiva de Pilar Clot es va interrompre aquell mateix any. Va casar-se amb l'enginyer Charles Martel, que fou director de les mines de Logrosan: *El noticiero: diario de Cáceres*, 31 de gener de 1910, p. 1.

171 ALENYÀ, M.: *Llorenç Cerdà...*, 1996, p. 26-27.

172 *Exposición Balear...*, núm. 6, p. 46.

173 CARBONELL, M.: *Fons de pintura i dibuix...*, p. 89.

174 Pel que fa a la bibliografia, vegeu PEREDA, R.: *Blanes Viale*, Montevideo, 1990; PARDO, J.M.: *Pedro Blanes Viale*, Palma, 1992; SUREDA, J.: *El pintor P. Blanes Viale*, Palma, 1992; SUREDA, J.; PALAU-RIBES O'CALLAGHAN, M.: *Pedro Blanes Viale*, Palma, 1993.

175 El trobem, per exemple, exposant als aparadors de Losada y Barnils: *Heraldo de Baleares*, 10 d'agost de 1896, p. 2.

176 És plausible relacionar *¡Pobrecitos!* amb un oli, datat també 1898, que representa una família de captaires al replà d'una escala. Amb el títol *La pobreza*, es conserva a la Pinacoteca Eusebio Giménez, ubicada a Mercedes, ciutat natal del pintor.

177 B.: “Cosas de pintores”, *La Correspondencia: diario de avisos y noticias*, 11 d'agost de 1898, p. 2.

4.2. Balanç

L'exposició municipal de Barcelona de 1898 es va desenvolupar enmig de les tensions que es derivaven de la fi de la guerra de Cuba. La filla de Valerià Weyler –cessat com a capità general de Cuba arran de la cruenta repressió dels insurgents–¹⁷⁸ feia part de l'elenc d'artistes illencs que van acudir a l'exposició. La presència a Barcelona de dues creadores procedents de Mallorca, Maria Weyler i Pilar Clot, esdevé la punta de l'iceberg d'una realitat de força més abast. El juny d'aquell any, si més no, el Foment de la Pintura i Escultura va organitzar una tómbola benèfica, patrocinada pel Círculo Mallorquín, a la qual van concórrer, al costat dels artistes més reputats, un total de setze pintores.¹⁷⁹

Els expositors illencs guardonats a la mostra barcelonina de 1898 foren dos artistes adscrits al modernisme: Llorenç Rosselló i Francesc Rosselló. La versió en marbre de *Desolación* es va imposar a les crítiques conservadores i, en ser novament guardonada, l'any 1900, a París, el grup de *La Almudaina* va obsequiar Llorenç Rosselló amb un banquet d'homenatge.¹⁸⁰ Entre els pintors, el triomf de Francesc Rosselló fou percebut com el desbancament dels grans noms de la pintura del segle XIX a Mallorca.¹⁸¹ Diverses crítiques atribuïbles a l'escriptor Andreu Barceló enaltien una “generació malva”¹⁸² –en al·lusió a la paleta de colors–, encapçalada per Rosselló, Joan Fuster, Pere Blanes i d'altres pintors que tot just despuntaven com Pere Càffaro, Jeroni Fortesa, Manuel Delgado, Vicenç Llorens o l'eximi Antoni Gelabert.

Aquell mateix any, el 1898 –en el qual va tenir lloc la creació del Salonet Beethoven–, el crític Miquel Sarmiento va sortir en defensa de la nova fornada d'artistes, tot desencadenant una polèmica que culminaria amb l'escarni a Gelabert, el 1902, i amb la dissolució posterior del Foment de la Pintura i Escultura.¹⁸³ Comptat i debatut, en guardonar Llorenç i Francesc Rosselló, el jurat de la IV Exposició de Barcelona va subratllar la cristal·lització a Mallorca d'un seguit d'actituds que ja havien començat a manifestar-se a començament de la dècada. Aquell modernisme que s'esdevenia, així, a banda i banda del mar, es resumeix en una observació primerenca de Raimon Casellas: “era el dinamismo sobreponiéndose a la estática en el problema pictórico del mundo”.¹⁸⁴

178 MARIMON, A.: “La destitució de Weyler i el seu retorn a Espanya (octubre de 1897-agost de 1898)”, *Mayurqa*, 25, 1999, p. 217-235.

179 Foren Margarida Bennazar, Maria Ignàsia Rius, Joana Vives, Joana Ramis, Caterina González, Carme Cortès, Maria Estades, Teresa Pallicer, Maria Llompart, Teodora Fàbregas, Maria Sancho, Esperança Umbert, Francesca Humbert, Margarida San Simon i, també, Maria Weyler i Pilar Clot. N'extraïem la relació de *Tómbola iniciada por el “Fomento de la Pintura” y patrocinada por el Círculo Mallorquín*, Palma, 1898, p. 45-50, 53-54, 56.

180 CANTARELLAS, C.: “Lorenzo Rosselló...”, p. 23.

181 B. “Cosas de pintores”, *La correspondencia*, 11 d'agost de 1898, p. 2.

182 B. “Cosas de pintores”, *La correspondencia*, 23 d'agost de 1898, p. 3. Andreu Barceló fou redactor d'aquest mitjà fins al març de 1899: *La correspondencia*, 6 de març de 1899, p. 3. Fou, així mateix, autor de la novel·la *Bel*, il·lustrada per Pere Blanes Viale: vegeu-ne un avís a *La correspondencia*, 14 de març de 1899, p. 1.

183 CANTARELLAS, C.: “Mallorca, escenari...”, p. 143-156.

184 CASELLAS, R.: “Exposición general de Bellas Artes”, *La Vanguardia*, 24 de maig de 1894, p. 4.

5. Cloenda

Al llarg de l'article, hem pogut insistir en la reafirmació de Catalunya com a marc cultural de referència per als creadors illencs, durant els anys que seguiren l'Exposició Universal de 1888. La documentació de les obres que creadors de les Illes Balears van exposar en els certàmens municipals ha suposat la revisió de les dades conegudes dels artistes ressenyats, així com la descoberta de noms que restaven en l'oblit, com Sebastià Trián, Jaume Palmerola o Pilar Clot. El rastre d'aquesta última, juntament amb el de Maria Weyler, condueix a una realitat tot just apuntada, la de les pintores en actiu a Mallorca, que resta a l'espera de ser degudament posada en valor. Així mateix, la trajectòria observada d'altres creadors com Gaspar Terrassa o Francesc Rosselló exigeix la relectura urgent d'ambdues trajectòries.

Pel que fa als objectius exposats al començament de l'article, les dades compilades confirmen, un cop més, el paper reformador de Santiago Rusiñol, per bé que accentuen la transcendència del primer viatge a Mallorca de 1893, menys valorat per la historiografia que la segona estada que hi feu entre 1901 i 1903. Tanmateix, la visita –i no sols la participació– dels artistes illencs a les mostres barcelonines es confirma, igualment, com una circumstància determinant en l'evolució de determinades trajectòries, cosa que s'evidencia, especialment, en el cas de Joan Fuster.

D'altra banda, la concurrència a les exposicions municipals d'art de Barcelona ens ha permès ratificar l'any 1898 com una data clau en la configuració del modernisme artístic a les Illes Balears. Altrament, n'hem pogut assenyalar les primeres expressions en una data primerenca, immediata al primer viatge de Rusiñol i en l'arrelament d'una nova actitud, d'abast europeu, que ja es manifestava en les obres enviades a Barcelona per pintors com Antoni Ribas o Joan Bauzá.

Ben mirat, l'estudi de les obres refusades en els certàmens barcelonins completaria les informacions exposades fins aquí, tant pel que fa a la recepció a Barcelona de l'obra dels creadors illencs com a l'arrelament, a les Balears, de percepcions antagòniques del teixit social i cultural de la capital catalana. Al llarg del període tractat, hem vist com l'emmirallament en la Barcelona de 1888 va cedir el pas a la prevenció, arran dels atemptats àcrates –i, en definitiva, de l'emergència de l'obrerisme– esdevinguts a partir de 1893. Les actituds antimodernistes –i, de retruc, anticatalanistes– que van impulsar l'acarnissament posterior en la figura de Gelabert es presten, doncs, a ser emmarcades en un context paneuropeu de temor a la joventut.¹⁸⁵ Aquesta última lectura, tanmateix, ultrapassa tant el marc cronològic com la intenció d'aquestes línies.

185 PERROT, M.: "Quand la société prends peur de sa jeunesse au XIXe siècle", a PROUST, F. (dir.): *Les jeunes et les autres. Contributions des sciences de l'homme à la question des jeunes*, I, Vauresson, 1986, p. 19-28.

Fig. 1 *Estudio del natural* (1891), de Joan Bauzá.
Reproducció de l'obra extreta de:
La Ilustración Artística, 523 (4 de gener de 1892), p. 7.
Biblioteca Digital Hispánica

Fig. 2 *Clase de dibujo* (1896), d'Antoni Ribas.
Reproducció de l'obra extreta de:
RIPOLL, L.; COSTA, J.: *Antonio Ribas*,
Palma, 1948, s. n.

Fig. 3 *Noticias de Cuba* (1896), de Joan Bauzá.
Reproducció de l'obra extreta de:
La Ilustración artística, 771 (5 d'octubre de 1896), p. 683.
Biblioteca Digital Hispánica

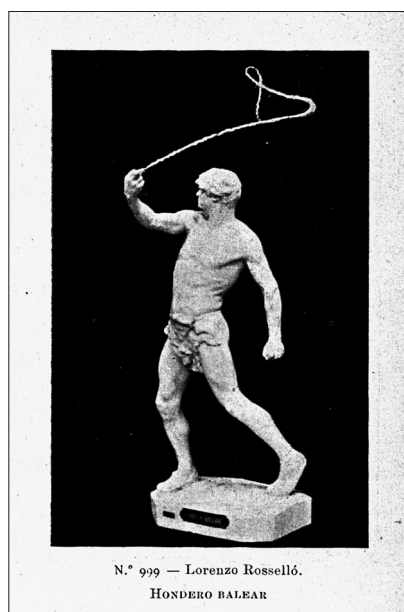

Fig. 4 *Hondero Balear* (1898), de Llorenç Rosselló.
Reproducció de l'obra a:
IV Exposición de Bellas Artes e Industrias Artísticas. Catálogo ilustrado.
Barcelona: Henrich y Cía, 1898, s. n.
Dipòsit digital de documents de la Universitat Autònoma de Barcelona

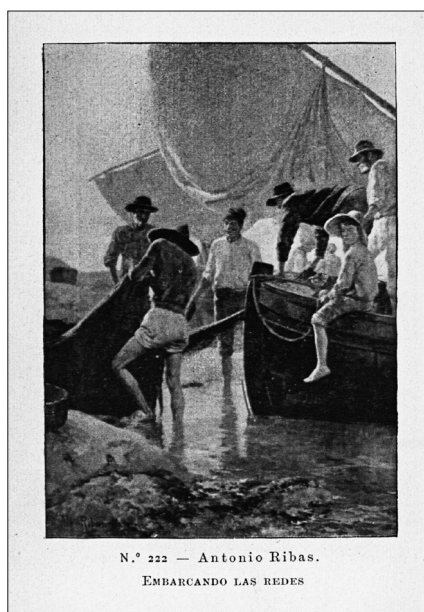

Fig. 5 *Embarcando las redes* (1898), d'Antoni Ribas.
Reproducció de l'obra a:
IV Exposición de Bellas Artes e Industrias Artísticas. Catálogo ilustrado.
Barcelona: Henrich y Cía, 1898, s. n.
Dipòsit digital de documents de la Universitat Autònoma de Barcelona

